

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ЗОНІ ОСУШУВАЛЬНИХ МЕЛІОРАЦІЙ

FINANCIAL ASPECTS OF AGRARIAN ENTREPRENEURSHIP FORMATION IN THE DRAINAGE RECLAMATIONS AREA

Сергій КУЗЬМЕНКО,
аспірант,
Науково-дослідний фінансовий
інститут Державної навчально-
наукової установи «Академія
фінансового управління», Київ

Serhiy KUZ'MENKO,
Postgraduate student,
Scientific-research Financial Institute
of the State Educational Scientific
Establishment «The Academy
of Financial Management», Kyiv

Михайло БЕЛЯК,
аспірант,
Науково-дослідний фінансовий
інститут Державної навчально-
наукової установи «Академія
фінансового управління», Київ

Mykhailo BIELIAK,
Postgraduate student,
Scientific-research Financial
Institute of the State Educational
Scientific Establishment «The Academy
of Financial Management», Kyiv

Природнокліматичні умови ведення сільськогосподарського виробництва в різних регіонах України відзначалися неоднаковим рівнем придатності, що вимагало проведення масштабних меліоративних заходів. На перезволожених територіях були проведені осушувальні меліорації, а на посушливих, де спостерігався перманентний дефіцит вологи, було сформовано систему зрошувального землеробства. Осушувальні меліорації, як правило, були проведені у Поліській зоні, де відчувалась значна потреба у додаткових сільськогосподарських угіддях. Осушення відбувалося прискореними темпами, і при цьому не завжди були витримані вимоги щодо масштабів та пропорцій порушення природно-ресурсних комплексів.

Наслідками таких дій стало поширення ерозійних та дефляційних процесів, особливо в зоні торф'яників, а також зникнення та депопуляція цінних видів флори і фауни. У зоні осушувальних меліорацій екологічні суперечності все більше загострилися у період глибокої економічної стагнації аграрного сектора, яка супроводжувалася демонтажем колгоспно-радгоспної системи господарювання та руйнацією цілісних меліоративних комплексів. Внутрішньогосподарські мережі гідротехнічних споруд, які обслуговували потреби окремих сільськогосподарських підприємств, після ліквідації останніх були передані на баланс сільських та селищних рад, а в окремих випадках стали фактично безгоспними.

Зниження рівня ефективності функціонування внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд призвело до значного погіршення водно-повітряного режиму використання осушених сільськогосподарських угідь, що негативним чином відобразилось на динаміці урожайності основних сільськогосподарських культур, поглибило екологодеструктивні процеси, зокрема поширення ерозійних та дефляційних процесів. У результаті відбулась поступова переорієнтація сільськогосподарських виробників зони осушення з вирощування традиційних сільськогосподарських культур (льону, картоплі та жита) на культури, які найбільшою мірою відповідали запитам

аграрного ринку та потребували менших затрат праці, мінеральних та органічних добрив, а також препаратів захисту рослин від шкідників та бур'янів.

Фактично відбулась зміна спеціалізації адміністративних районів зони осушення, що деструктивно вплинуло на структуру посівних площ, дотримання сівозмін та інших науково обґрунтованих агротехнічних, гідромеліоративних та агролісомеліоративних заходів. Все це потребує активізації розвитку аграрного підприємництва в зоні осушення з урахуванням існуючих природно-ресурсних та виробничо-господарських обмежень, що вимагає пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення реалізації проектів відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації в зоні осушувальних меліорацій.

Окремі аспекти, в тому числі й фінансові, становлення аграрного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій розглядаються в наукових працях вчених Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Національного університету водного господарства та природокористування, Інституту водних проблем і меліорації НААН України, Інституту аграрної економіки НААН України [1-4], але поза увагою залишаються проблеми фінансового забезпечення здійснення різного роду природооблаштувальних робіт (гідромеліоративних, агротехнічних, агролісомеліоративних, агрохімічних), які виступають необхідною передумовою створення сприятливих передумов для сільськогосподарського виробництва в зоні ризикового землеробства.

На думку вчених Інституту водних проблем і меліорації НААН України, широке впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур за умов забезпечення оптимального водного режиму осушених ґрунтів, реконструкції та модернізації меліоративних систем розвитку галузі тваринництва дасть змогу забезпечити ефективне використання осушених земель. Невід'ємною складовою в системі вище згаданих заходів є гарантоване забезпечення оптимального водного режиму осушених земель відповідно

У статті розглядаються актуальні проблеми використання сільськогосподарських угідь в зоні осушення. Аналізується ситуація, пов'язана з використанням та відновленням внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд як необхідної інфраструктурної складової забезпечення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва в зоні осушувальних меліорацій. Проведено ретроспективний аналіз динаміки площі осушених сільськогосподарських угідь, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано доцільність запровадження угод державно-приватного партнерства як ефективної форми фінансового забезпечення відновлення меліоративних систем, розширення площі агролісомеліоративних робіт та забезпечення регульованої ренатуралізації осушених сільськогосподарських угідь. Запропоновано механізм фінансової підтримки процесів агролісомеліорації та заліснення малопродуктивних угідь на основі імплементації позитивного європейського досвіду.

The article deals with the pressing problems of using agricultural lands in reclamation areas. The usage and restoration of interfarm networks of hydrotechnical constructions as an imperative infrastructural component to ensure highly efficient agricultural production in drainage reclamation areas are analyzed. The retrospective analysis of the dynamics of drainage reclamation lands' area used by agricultural enterprises is provided. The expediency to implement public-private partnership agreements as an effective form of financial support for restoration of reclamation systems, expanding the area of agroforestry-improving works and ensuring regulated renaturalization of reclaimed agricultural lands, is grounded. The mechanism of financial support for the processes of agroforestry-improving works and afforestation of low-yield lands based on implementation of best European practices is suggested.

Рис. 1. Динаміка площі осушених сільськогосподарських угідь, які перебували у користуванні сільськогосподарських підприємств, та їх частки в загальній площі осушених сільськогосподарських угідь (розраховано за даними Державної служби статистики України)

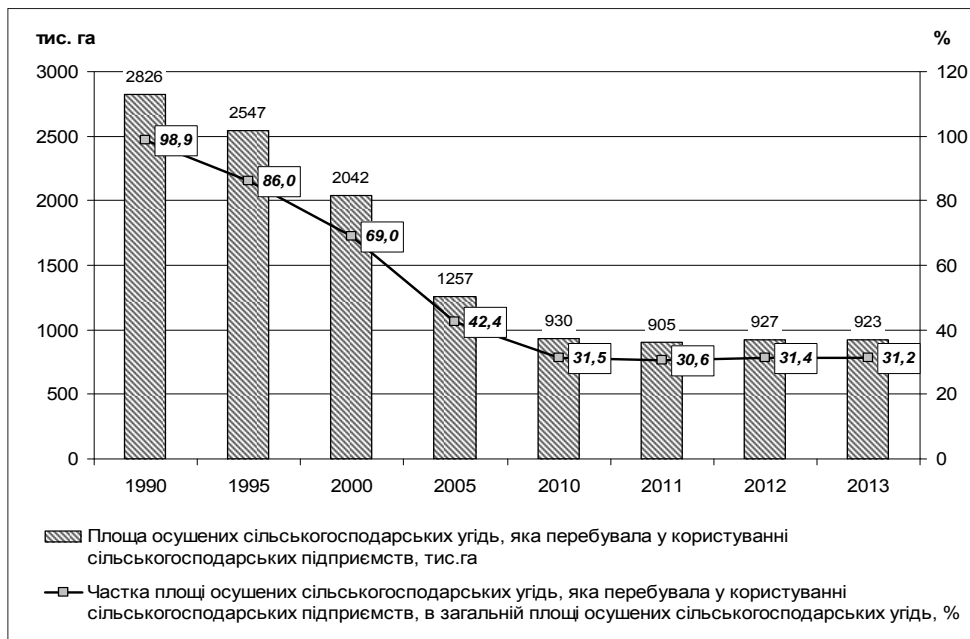
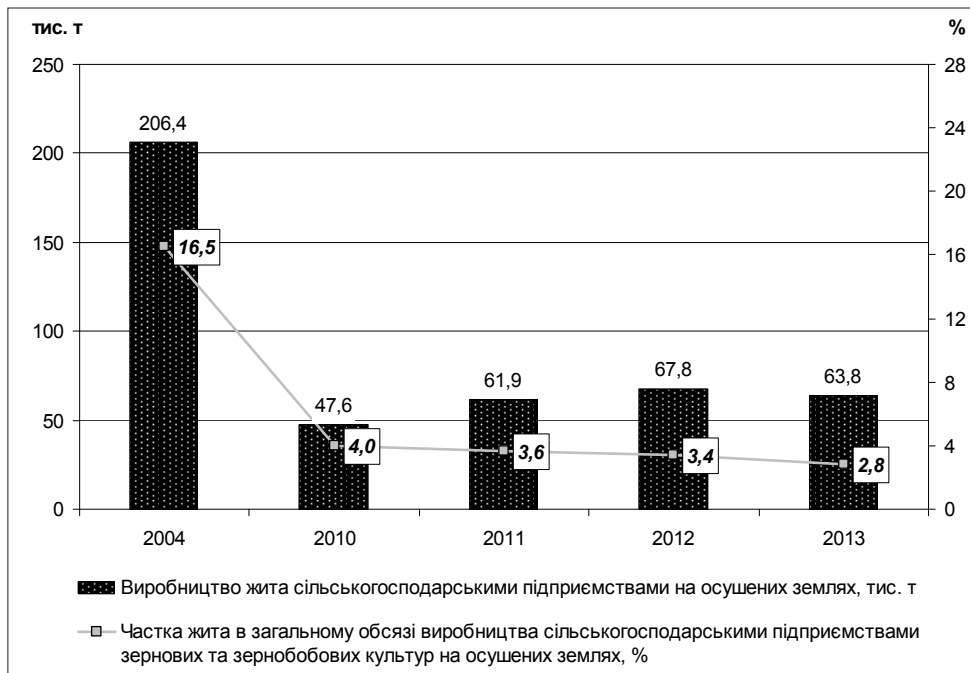

Рис. 2. Динаміка обсягів виробництва жита сільськогосподарськими підприємствами та його частка в загальному обсязі виробництва сільськогосподарськими підприємствами зернових та зернобобових культур (розраховано за даними Державної служби статистики України)

до вимог сільськогосподарських культур та сталого функціонування всіх елементів інженерної інфраструктури меліоративної системи [2].

Метою статті є розробка пропозицій щодо інституціоналізації форм та джерел фінансового забезпечення суб'єктів аграрного підприємництва в частині виконання природооблаштувальних робіт як необхідної передумови невиснажливого та збалансованого сільськогосподарського виробництва в зоні осушення.

У зв'язку з невисоким порівняно з іншими регіонами рівнем врожайності сільськогосподарських культур на дерново-підзолистих та супіщаних ґрунтах в зоні осушення відбулося інтенсивне скорочення угідь, які перебували у користуванні сільськогосподарських підприємств. Свідченням цього

є динаміка площі осушених сільськогосподарських угідь, які перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств, та її частки в загальній площі осушених сільськогосподарських угідь. Якщо у 1990 році у користуванні сільськогосподарських підприємств перебувало 2826 тис. га, у 2000 році – 2042 тис. га, то в 2013 році – всього 923 тис. га (рис. 1).

Відповідно відбулося й зменшення частки осушених сільськогосподарських угідь, які перебували у користуванні сільськогосподарських підприємств у загальній площі осушених сільськогосподарських угідь: у 1990 – 98,9%, у 2000 – 69,0%, у 2013 – 31,2%. Тобто за період з 1990 по 2005 рік більш ніж на половину скоротилася площа осушених сільськогосподарських угідь, яка перебувала у користуванні сільськогосподарських підприємств. Центр тяжіння у виробництві сільськогосподарської продукції в зоні осушення поступово перемістився в сектор особистих селянських господарств, які працювали на розпайованих землях. Наслідком таких структурних зрушень стала парцеляція цілісних земельних масивів, фрагментація сільськогосподарських землекористувань, погіршення агролісомеліоративного забезпечення.

Частина земель, які перебували в користуванні сільськогосподарських підприємств і були розпайовані, виявилася незатребуваною фермерськими та особистими селянськими господарствами, що призвело до їх ренатуралізації через залуження та заліснення і тим самим звузило ареал сільськогосподарського виробництва на територіях, які перебувають в зоні осушення.

За період з 2000 по 2013 рік переважна більшість внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, яка перейшла на баланс сільських та селищних рад, не використовувалась за призначенням, підвищилися показники її фізичного спрацювання, що надзвичайно негативним чином відобразилося на ефективності регулювання водно-повітряного режиму в зоні осушення. Внаслідок цього інтенсифікувалися процеси дефляції та водної ерозії

ґрунтів на сільськогосподарських угіддях, які перебували у користуванні фермерських та особистих селянських господарств.

Перенесення центру тяжіння у виробництві сільськогосподарської продукції із сектору сільськогосподарських підприємств в сектор особистих селянських господарств значною мірою вплинуло на структуру виробництва сільськогосподарської продукції, в першу чергу у зв'язку зі значним скороченням посівів сільськогосподарських культур, які найбільшою мірою відповідають цільовому використанню дерново-підзолистих та супіщаних ґрунтів. Квінтесенцією такої ситуації стало значне скорочення обсягів виробництва жита сільськогосподарськими підприємствами за період з 2004 по 2013 рік (рис. 2).

Якщо у 2004 році вироблялося 206,4 тис. тонн, то у 2013 – всього 63,8 тис. тонн. Відповідно частка жита у загальному обсязі виробництва зернових та зернобобових у 2004 році становила 16,5%, а у 2013 – 2,8%. Тобто одна з основних культур традиційної спеціалізації зони осушення перестала бути одним з основних пріоритетів сільськогосподарського виробництва для окремих категорій суб'єктів аграрного підприємництва. Більше того, українське жито, на відміну від пшениці, має більше переваг на світових ринках у зв'язку з меншим рівнем конкуренції. Отже, кризові явища в аграрній сфері зони осушення значною мірою підірвали експортний потенціал аграрного сектора економіки України в цілому.

З огляду на викладене виникає необхідність активізації аграрного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій, яке б найбільшою мірою використовувало переваги зони осушення через відновлення традиційної спеціалізації і сприяло ефективному використанню повністю та частково ренатуралізованих сільськогосподарських угідь. Однією з основних проблем розширеного відтворення аграрного підприємництва в зоні осушення є перманентний дефіцит капітальних інвестицій як для забезпечення науково обґрунтованого використання осушених сільськогосподарських угідь через відновлення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, так і для розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури рослинництва, тваринництва і первинної переробки сільськогосподарської продукції.

Джерелами нарощення обсягів фінансового забезпечення гідромеліоративних та агролісомеліоративних заходів мають стати угоди державно-приватного партнерства (в межах яких держава та територіальні громади виступають замовниками здійснення гідромеліоративних, агротехнічних та агролісомеліоративних робіт), кошти позабюджетних фондів, іноземні та вітчизняні інвестиції, кошти в рамках грантових програм. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в зоні осушення стане можливим лише за умови проведення необхідних природооблаштувальних робіт, виконання яких забезпечить необхідний водно-повітряний режим вирощування переважної більшості сільськогосподарських культур.

Діючі в зоні осушення суб'єкти аграрного підприємництва через значний інвестиційний дефіцит і нестачу обігових коштів не зможуть самостійно профінансувати виконання цих робіт. Тим більше в зоні осушення, як правило, відсутні суб'єкти аграрного підприємництва з високим рівнем концентрації інвестиційного потенціалу (горизонтально та вертикально інтегровані підприємницькі об'єднання холдингового типу), які могли б профінансувати надзвичайно капіталомісткі роботи з відновлення внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, проведення агролісомеліоративних заходів та забезпечення регульованої ренатуралізації окремих фрагментів сільськогосподарських угідь.

За таких умов доцільним є поширення угод державно-приватного партнерства у сферу сільськогосподарського виробництва зони осушення, де держава та територіальні громади, використовуючи кошти бюджетних та позабюджетних спеціальних фондів, у співпраці з суб'єктами аграрного підприємництва забезпечили б необхідну концентрацію фінансових ресурсів для проведення необхідного комплексу природооблаштувальних робіт, який дозволив би вирівняти умови ведення аграрного бізнесу в зоні ризикового землеробства та в зоні, де традиційно спостерігаються сприятливі передумови ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва. Частково інституціональне підґрунтя поширення угод державно-приватного партнерства в аграрній сфері зони осушення вже сформовано, оскільки використання осушувальних систем є сферою застосування партнерських відносин між державою (територіальною громадою) та суб'єктами аграрного підприємництва.

Для імплементації окремих форм державно-приватного партнерства у сферу здійснення інших видів природооблаштувальних робіт пропонується до сфери застосування державно-приватних партнерств віднести агролісомеліорацію через внесення відповідних змін в Закон України «Про державно-приватне партнерство».

Важливою передумовою становлення аграрного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій є проведення агролісомеліоративних

робіт, які поряд з регулюванням водно-повітряного режиму дадуть змогу укріпити агроландшафти, зменшити негативний вплив мінеральних добрив та пестицидів на наближені до сільськогосподарських угідь водні об'єкти, суттєво скоротити процеси ерозії та дефляції ґрунтів. Поряд з угодами державно-приватного партнерства ефективною формою фінансового забезпечення розширення масштабів агролісомеліорації є реалізація грантових програм Європейського Союзу за участю регіональних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які дадуть можливість залучити значні фінансові ресурси на проведення агролісомеліоративних робіт та заліснення малопродуктивних сільськогосподарських земель. Необхідно повною мірою використати досвід Європейського Союзу щодо фінансової підтримки агролісомеліоративних процесів та процесів заліснення малопродуктивних угідь суб'єктам аграрного підприємництва, що дасть можливість сформувати систему інтегрованого управління природними ресурсами в зоні осушуваних меліорацій.

ВИСНОВКИ

Підвищення ефективності використання осушених сільськогосподарських угідь значною мірою залежить від активізації діяльності суб'єктів аграрного підприємництва в напрямку відновлення традиційної спеціалізації для цієї зони ризикового землеробства. Тривала економічна криза, яка супроводжувалася демонтажем колгоспно-радгоспної системи господарювання, призвела до фізичного спрацювання, а в деяких випадках до демонтажу внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд, які забезпечували необхідний водно-повітряний режим для ведення сільськогосподарського виробництва в зоні осушення.

За таких умов активізація аграрного підприємництва нерозривно пов'язана з модернізацією гідротехнічних споруд, розширенням масштабів різного роду природооблаштувальних робіт, зокрема агролісомеліоративних, які дадуть можливість забезпечити необхідні передумови для упередження ерозії та дефляції ґрунтів, проведення необхідних сівозмін, формування надійного субстрату для асиміляції мінеральних добрив, меліорантів та препаратів захисту рослин.

Тобто формування інституціонального підґрунтя фінансування природооблаштувальних робіт в зоні ризикового землеробства є необхідною передумовою активізації аграрного підприємництва. Враховуючи невисокий рівень інвестиційної привабливості здійснення природооблаштувальних робіт, вагому роль у їх фінансовому забезпеченні мають відігравати держава та територіальні громади через реалізацію угод державно-приватного партнерства та розробку програм фінансування шляхом використання допомоги Європейського Союзу та імплементації досвіду окремих країн цього міждержавного утворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожушко Л.Ф. Механізм трансформації відносин власності у сфері меліорованого землеробства / Л.Ф.Кожушко, О.М.Мандзюк // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Випуск 4 (48). – 2009. – Економіка. Частина I. – Рівне, 2009. – С. 15-20.
2. Концепція ефективного використання осушуваних земель гумідної зони України (наукові засади) – К.: ЦП «Компринг», 2015. – 22 с.
3. Малік М.І. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.І. Малік, О.Г. Шликуляк // Економіка АПК. – 2010. – №7. – С. 132-139.
4. Хвесик М.А. Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності у сфері природокористування: інвестиційно-інноваційний аспект: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик, С.М. Демидюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. – 488 с.

REFERENCES

1. Kozhushko L.F., Mandzyuk O.M. Mekhanizm transformatsiyi vidnosyn vlasnosti u sferi meliorovanoho zemlerobstva [The mechanism of transformation of property relations in the field of reclaimed agriculture]. Visnyk Natsional'noho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannya, no. 4 (48), 2009, Ekonomika, chastyna 1, Rivne, 2009, pp. 15-20 [in Ukrainian].
2. Kontseptsiya efektyvnoho vykorystannya osushuvanykh zemel' humidnoyi zony Ukrainy (naukovi zasady) [The concept of efficient use of land drained humid zone of Ukraine (scientific foundations)]. Kyiv, TSP "Kompryngh", 2015, 22 p. [in Ukrainian].
3. Malik M.Y., Shpykulyak O.H. Instyutsionalizatsiya ahrarnoho pidpryyemnytstva: transformatsiya ta efektyvnist' [The institutionalization of the agricultural business: transformation and efficiency]. Ekonomika APK, 2010, no. 7, pp. 132-139 [in Ukrainian].
4. Khvesyk M.A., Holiyan V.A., Khvesyk Yu.M., Demydyuk S.M. Formuvannya instyutsional'noho seredovyscha pidpryyemnytstva 'koyi diyal'nosti u sferi pryrodokorystuvannya: investytsiyno-innovatsiynnyy aspekt [Formation of the institutional environment of business activities in environmental management: investment and innovation aspect]. Luts'k, PVD "Tverdinya", 2010, 488 p. [in Ukrainian].